

кандидат історичних наук, професор
кафедри археології та спеціальних галузей
історичних знань Черкаського
національного університету ім. Б.
Хмельницького

ФОРМИ ВШАНУВАННЯ ТА УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У статті здійснюється огляд основних форм вшанування та увічнення пам'яті Богдана Хмельницького в Україні та за її межами засобами монументального мистецтва, присвоєнням його імені об'єктам соціально-культурного призначення, заснуванням державних нагород. Розкривається історія спорудження окремих пам'ятників, вказуються їх автори.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, Україна, гетьман, пам'ять, державність, пам'ятники.

Постановка проблеми

Серед проблем, пов'язаних з дослідженням історії державотворчих процесів середини XVII ст. особливої актуальності набуває всебічне вивчення життя і діяльності видатного українського військового, політичного та державного діяча, гетьмана Війська Запорозького, творця Української козацької держави Богдана (Зиновія-Богдана) Михайловича Хмельницького. У цьому контексті актуальним є дослідження зародження і розвитку традицій вшанування та увічнення пам'яті Богдана Хмельницького, чие ім'я і державотворча діяльність в Україні завжди перебували в центрі уваги суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема вшанування та увічнення пам'яті Богдана Хмельницького, попри досить ґрунтовне дослідження різних аспектів життя і діяльності гетьмана, в історіографії розкрита фрагментарно і, як правило, на рівні довідково-путівникових видань.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі опрацювання наукової літератури, періодичних видань, преси та електронних ресурсів з'ясувати особливості вшанування та увічнення пам'яті Богдана Хмельницького в Україні, а також за її межами, як складової дослідження і популяризації історії української державності та чинника формування національної свідомості і патріотичних якостей громадян України.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що однією і найбільш дієвих форм вшанування та увічнення пам'яті видатних людей є створення музеїв, відкриття пам'ятників і меморіальних дошок, присвоєння імені науковим та навчальним закладам, населеним пунктам, вулицям та іншим соціально-культурним та економічним об'єктам.

Це сповна стосується і постаті Богдана Хмельницького. 400-річчя від дня його народження на офіційному рівні у відповідності з розпорядженням Президента і постановою Верховної Ради України відзначалося у 1995 році [1, 253].

Перший пам'ятник Богдану Хмельницькому було відкрито у Києві в рамках святкування 900-річчя Хрещення Русі на Софіївській площі, яка ще з часів Київської Русі була суспільним центром міста. На цій же площі у грудні 1648 року кияни вітали козацькі полки Богдана Хмельницького після перемоги під Пилявцями.

Ідея створення пам'ятника виникла серед громадськості з ініціативи професора Київського університету Миколи Костомарова ще у 1840 році. Шлях до реалізації задуму був довгим і тернистим. Лише у 1860 році було отримано дозвіл царського уряду і тоді ж створено комітет з розробки проекту. Збір коштів розпочався в 1870 році.

У 1877 році була готова гіпсова модель, а у 1879 році відлито бронзову статую за проектом Михайла Микешина, консультантом виступив відомий історик Володимир Антонович. Відкриття пам'ятника відбулося в липні 1888 року [2].

Взагалі у встановленні пам'ятників Богдану Хмельницькому можна виділити два основні періоди – радянський і після проголошення незалежності України.

Радянський період значною мірою був позначений впливом пануючої тоді ідеології, коли Богдан Хмельницький увічнювався як ініціатор так званого «возз'єднання України з Росією», 300-річчя якого відзначалося у 1954 році. Тоді, і в наступні роки в Україні з'явилося досить багато пам'ятників Богдану Хмельницькому.

Переважно це були типові погруддя або фігури гетьмана зі здійсненою булавою у правіці. Його разом із Тарасом Шевченком було обрано як історичну постать із дорадянської історії України й підігнано під канони комуністичної ідеології. Богдан Хмельницький після Леніна і Шевченка став однією з найпоширеніших постатей, увічнених в пам'ятниках.

На сьогодні пам'ятники Богдану Хмельницькому, а їх понад 100, є по усій Україні. Найбільше їх у Центральній Україні – Черкащині, Хмельниччині, Дніпропетровщині і Запоріжжі, землі яких пов'язані з діяльністю гетьмана, а також на Львівщині. У місті Хмельницький, у 1954 році названому на честь гетьмана, пам'ятників найбільше – аж 4, що є своєрідним рекордом для України [3, 2]. У всіх інших населених пунктах, як правило, по одному монументу, лише у Києві, Черкасах, Жовтих Водах та Кривому Розі – по три.

Щодо Черкащини – батьківщини великого гетьмана, то тут на сьогодні пам'ять і образ славного земляка увічнено у 8 пам'ятниках. Перше погруддя було відкрито у Суботіві у тому ж таки 1954 році біля приміщення сільської ради [4, 582]. На його місці у 1995 році було встановлено нове погруддя роботи відомого скульптора Е. Кунцевича.

У 1967 році величний пам'ятник Хмельницькому висотою 18,6 метра відкрито у Чигирині на вершині Замкової гори. Багатофігурна скульптурна композиція внизу відтворює різні сторінки боротьби українського народу проти загарбників. Автори – скульптори О. Олійник і М. Вронський, архітектор В. Гнезділов. Крім того погруддя гетьманові є на території Чигиринської школи № 1 імені Богдана Хмельницького [5].

Перший пам'ятник Богдану Хмельницькому в Черкасах було встановлено у 1954 році в Першотравневому парку (нині він встановлений на території підприємства «Водоканал»).

До 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького пам'ятник йому було відкрито біля палацу культури «Дружба народів», композиційно завершивши однойменну площу. Бронзова скульптура висотою 5 м встановлена на постаменті із гранітних блоків з написом «Гетьман України Зіновій Богдан Хмельницький. 1595–1657. Автори – скульптори А. Шаталов, А. Фуженко, архітектори Т. Довженко, В. Дмитренко [6, 18–19].

Пам'ятник-погруддя великому гетьману цього року відкрито цього року перед центральним корпусом Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького замість тимчасового погруддя із нетривких матеріалів. Скульптор – Іван Фізер.

На Черкащині пам'ятники Хмельницькому є у Смілі, Корсунь-Шевченківському та Іркліві Чорнобаївського району [5].

Пам'ятники Богдану Хмельницькому є й за межами України. Зокрема, у 1958 році було відкрито пам'ятник у білоруському місті Гомелі, з яким була пов'язана діяльність гетьмана. Ще в дорадянський час такий пам'ятник на благодійні кошти було споруджено на благочинні кошти в іншому білоруському місті – Вітебську. Однак під час війни він був демонтований гітлерівцями [7].

У Російській Федерації два пам'ятники Богдану Хмельницькому встановлено у Білгородській області і один – в Омську

Крім відкриття пам'ятників, однією з форм увічнення пам'яті великого гетьмана є присвоєння його імені населеним пунктам, економічним та соціально-культурним об'єктам. Вже зазначалося, що у 1954 році місто Проскурів було перейменоване у Хмельницький, а місто Переяслав на Київщині стало називатися Переяслав-Хмельницький у 1943 році [5].

В Україні крім Черкаського національного університету ім'я Богдана Хмельницького з 1995 року носить – Національна академія державної прикордонної служби, з 1999 року – військовий інститут артилерії при Сумському державному університеті, з 2009 року – Мелітопольський державний педагогічний університет.

Ім'я Богдана Хмельницького в різний час присвоєно промисловим та соціально-культурним об'єктам. У Переяславі-Хмельницькому це фабрика художніх виробів, у Львові – парк культури і відпочинку, у Кривому Розі – палац культури, у Кіровограді – площа.

На Черкащині ім'я Богдана Хмельницького носить Корсунь-Шевченківський верстатобудівний завод, низка господарств, вулиці і площі. У Чигирині 25 грудня 1995 року в рік відзначення 400-річчя від дня народження гетьмана відкрито музей Богдана Хмельницького. У його фондах – близько 2000 експонатів, головне місце серед яких займають пам'ятки козацької доби: зброя та спорядження, предмет и декоративно-ужиткового мистецтва, нумізматики, побутові речі [8].

Вшанування пам'яті Богдана Хмельницького проявилось і в інших формах. Указом Президента України у 1995 році було засновано державну нагороду України – орден Богдана Хмельницького, яким нагороджуються громадяни України за особливі заслуги у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, у зміцненні обороноздатності та безпеки України. Має три ступені. Знак ордена I ступеня виготовляється із срібла [9].

Орден Богдана Хмельницького був також одним із військових орденів Радянського Союзу. Впроваджений у жовтні 1943 року і призначався для нагородження як офіцерського, так і солдатсько-сержантського складу. Побутує думка, що ідея встановлення ордена Богдана Хмельницького належить видатному діячеві української культури [Олександрові Довженку](#).

Орден Богдана Хмельницького – єдиний радянський орден, на якому надпис було зроблено не російською мовою – «Богдан Хмельницький». Орден першого ступеня виготовлявся із золота, а II і III – із срібла [10].

[Портрет](#) Богдана Хмельницького зображено на банкноті номіналом 5 [гривень](#). Також [Національний банк України](#) випускав в обіг пам'ятні [монети](#) номіналом 200000 карбованців з [19 липня 1995](#) року та номіналом 1000000 карбованців з [21 червня 1996](#) року [11].

Висновки

Навіть такий побіжний і далеко не повний огляд форм вшанування пам'яті видатного державного і політичного діяча Богдана Хмельницького дає підстави для висновку про те, що його ім'я оточене глибокою шаную його земляків, як і усього українського народу.

Література

1. Постанова Верховної Ради України «Про звернення Верховної Ради України до народу України з нагоди 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 31. – 253 с.
2. Пам'ятки Києва. Путівник. За матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури міста Києва». – К. : Київська міська державна адміністрація, 1998.
3. Єсюнін С. М. Найбільше Богданів у Хмельницькому / С. М. Єсюнін // Газета «Є». – 30 липня. – 2010.
4. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. – К., 1987.
5. Пам'ятники Богдану Хмельницькому: Web-сайт. – Ел. текст. дан. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wik>. – Назва з екрана.
6. Соса П. П. Пам'ятки Черкас / П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998.

7. 10 закордонних пам'ятників, присвячених українцям та Україні: Web-сайт. – Ел. текст. дан. – Режим доступу: <http://changeua.com/life/10-pamyatnikiv-prisvyacheni-ukrayintsyam-chi>. – Назва з екрана.
8. Музей Богдана Хмельницького в Чигирині: Web-сайт. – Ел. текст. дан. – Режим доступу: <http://chigirinzapovidnyk.org.ua>. – Назва з екрана.
9. Орден Богдана Хмельницького (Україна): Web-сайт. – Ел. текст. дан. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Назва з екрана.
10. Орден Богдана Хмельницького (СССР): Web-сайт. – Ел. текст. дан. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. – Назва з екрана.
11. Банкнота номіналом 5 гривень зразка 2004 року: Web-сайт. – Ел. текст. дан. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=94617. – Назва з екрана.

References

1. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Verkhovna Rada of Ukraine appeal to the people of Ukraine on the occasion of the 400th anniversary of the birth of Bohdan Khmelnytsky». (1995). *Supreme Council of Ukraine (BD)*, 31, 253 (in Ukr.)
2. Historical Kyiv. Guidebook (1998). *By «Body of historical and cultural monuments in Kyiv»*. Kyiv: Kyiv city state administration (in Ukr.)
3. Yesyunin S. M. (2010, July). largest Bogdan Khmelnytsky in. Newspaper «Е» (in Ukr.)
4. *Monuments history and culture Ukrainian SSR*. (1987). Product-Directory. K. (in Ukr.)
5. *Monument to Bogdan Khmelnytsky*: Web-site. E. text. dan. Access: <https://uk.wikipedia.org/wik>. Title from the screen (in Ukr.)
6. Sosa, P. P., Bereznyak, G. I. & Melnichenko, V. N. (1998). *Attractions Cherkasy*. Cherkasy (in Ukr.)
7. Foreign monuments dedicated to Ukrainian and Ukraine: Web-site. E. text. dan. Access: <http://changeua.com/life/10-pamyatnikiv-prisvyacheni-ukrayintsyam-chi>. Title from the screen (in Ukr.)
8. Museum of Bohdan Khmelnytsky Chyhyryn: Web-site. E. text. dan. Access: <http://chigirinzapovidnyk.org.ua>. Title from the screen (in Ukr.)
9. *Order of Bohdan Khmelnytsky (Ukraine)*: Web-site. E. text. dan. Access: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. Title from the screen (in Ukr.)
10. *Order of Bogdan Khmelnytsky (USSR)*: Web-site. E. text. dan. Access: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. Title from the screen (in Ukr.)
11. *5 hryvnia banknote of 2004*: Web-site. E. text. dan. Access: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=94617. Title from the screen (in Ukr.)

MELNICHENKO Vasilii Mykolayovych,

professor of archeology and historical knowledge of special areas of Cherkasy National University B. Khmelnytsky

Forms of perpetuating the memory of Bohdan Khmelnytsky

Abstract. The article includes an overview of the main forms of memorialization Bogdan Khmelnytsky in Ukraine and beyond the means of monumental art, awarding him the name of social and cultural destination, an institution of state awards and banknotes. His name was given to the city, schools, industrial and agricultural enterprises. The important role played by museums. It tells the story of the construction of individual monuments at home Hetman in Kiev and other Ukrainian regions, indicating their authors and dates of construction.

It is pointed out that the study, promotion of life and activity of outstanding Ukrainian military, political and public figure gets a special urgency today. His name and state activities are in the spotlight of public life.

Key words: *Bogdan Khmelnytsky, Ukraine, Hetman, memory, statehood, monuments.*

Надійшла до редакції – 11.12.2015

Затвержена до друку – 15.12.2015